

Djela Mirka Kovača
knjiga dvanaesta

Djela Mirka Kovača:

Evropska trulež

Knjiga pisama

Pisanje ili nostalgija

Grad u zrcalu

Malvina

Ruganje s dušom

Uvod u drugi život

Ruže za Nives Koen

Kristalne rešetke

Vrata od utrobe

Isus na koži

Mirko Kovač

Elita gora od rulje
polemika

Fraktura

Copyright © Mirko Kovač i Fraktura, 2009.

All rights are represented by Fraktura, Croatia

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ovog izdanja ne smije se umnožavati ili javno reproducirati u bilo kojem obliku bez prethodnog dopuštenja nakladnika.

ISBN 978-953-266-103-3

CIP zapis dostupam u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 712709

Hamsunova zvijezda

1. Pisac kojega su voljeli pisci

Henry Miller navodi sto knjiga koje su utjecale na njega; tu je i deset autora koji su utjecali ne samo jednom knjigom nego cjelokupnim svojim djelom, a među tih je deset izabranih Knut Hamsun. “U onim godinama o kojima sam već govorio, kad sam rastavljaio svoje najdraže pisce na dijelove ne bih li otkrio tajnu moć njihovih čari, prvenstveno sam se usredotočio na Hamsuna”, piše H. Miller u svojoj autobiografskoj prozi *Knjige mog života*. U *Dictionnaire des litteratures* (Pariz, 1968.) Philippe van Tieghem za Knuta Hamsuna kaže da je “jedan od najvećih pisaca svih vremena”, a Maksim Gorki nazvao je njegove junake iz romana *Skitnice* “gospodarima svijeta”. Thomas Mann, koji je o sebi imao visoko mišljenje, svojega je suvremenika Knuta Hamsuna proglasio najvećim živim piscem. U svojoj autobiografskoj knjizi *Ljubav i egzil* Isaac Bashevis Singer kaže na jednom mjestu: “Moja najveća ljubav bio je Knut Hamsun.” Singer je s njemačkog i poljskog preveo *Pana* na hebrejski, a za jedno izdanje *Gladi* napisao je predgovor. Kada je emigrirao u Ameriku, u torbi je nosio samo nekoliko najdražih knjiga, među njima i Hamsunova *Pana*. “Taj je roman pravo remek-djelo”, rekao je Singer. “Hamsunova je veličina u tome što je ljubav opisivao kao neprekidni sukob. U *Panu* se dvoje ljudi, Thomas Glahn i Edvarda, danomice bore za ljubav, vode pravi rat. Rat ljubavi Hamsunova je glavna tema.”

Njemački pisac Gerhart Hauptmann, dobitnik Nobelove nagrade, pišući o *Panu*, rekao je da se taj roman “zasigurno može ubrojiti među najveće ljubavne poeme svih vremena.” A kontroverzni njemački pjesnik Gottfried Benn, nakon čitanja autobiografske proze Knuta Hamsuna *Po zaraslim stazama*, posljednje knjige što ju je slavni autor napisao u svojoj devedesetoj godini, doživljava tog čarobnjaka kao “ostarjelog lava koji iz svog kaveza prezirno gleda posjetitelje zoološkog vrta, a kada među njima nanjuši nekog odvjetnika ili liječnika, pljune kroz rešetke na tu stranu”.

U knjizi *Kolos iz Maroussija* Henry Miller piše o svojem putovanju u Grčku i odmah na početku knjige opisuje susret na brodu s jednim Grkom, studentom medicine s kojim je do tri ili četiri sata ujutro razgovarao o Knutu Hamsunu. Henry Miller piše: “Tako sam doznao da Grci luduju za njim. Iz početka mi se činilo čudnim što razgovaram o tom sjevernjačkom geniju ploveći put toplih mora...” Tako je i Henry Miller, kao odličan znalac djela velikog putnika i skitnice Knuta Hamsuna, i sam sretno zaplovio pod znakom Hamsunove zvijezde, ne samo vodama Sredozemlja nego i vodama literature.

Ako je vjerovati, i ako je to više bitno, Lenjin je znao napamet cijele stranice iz Hamsunova romana *Viktorija*. Možda se taj podatak kasnije uzimao kao ideološka propusnica za pisca izopćenog poradi odanosti Hitleru i nacizmu, ali danas je to, nakon kraha obje ideologije, samo bizaran detalj i ništa više. U *Sjećanjima* Norvežanina Trygvea Liea, nekadašnjeg tajnika Ujedinjenih nacija, stoji da se Molotov zauzimao za Knuta Hamsuna, te da je jednom rekao: “Čovjek koji je stvorio tako veliku umjetnost treba da živi u miru ostatak vremena koji mu još predstoji.” Također vele da je i Staljin više puta intervenirao da se Knut Hamsun ne optužuje kao kvising. Po svemu sudeći, to bi mogao biti točan podatak, jer je ciničan, to prije što se zna da je Staljin progonio velike pisce svoje zemlje, slao ih u Sibir, montirao im procese i strijeljao ih.

Doista, ti su komunistički satrapi znali pročitati po neku knjigu kako bi se o njima širile fame da su načitan i obrazovan. Moguće je da su i te priče o Lenjinu i Staljinu posve točne, a i uklapaju se u biografiju Knuta Hamsuna, kojemu su sva čuda i sve krajnosti, dobro i zlo, nevolja i slava, uvijek išli naruku. U svakom slučaju, Knut Hamsun bio je jedan od najčitanijih pisaca u Rusiji, a u to vrijeme poznati književnik koji se bavio “okrutnom stvarnošću i razarajućim strastima”, Mihail Arcibašev, emigrant nakon Oktobarske revolucije, pisao je pomalo zajedljivo i ljubomorno o tome kako je Knut Hamsun uzdignut do božanstva i sada mu se “podizju oltari da bi ga se slavilo kao velepjesnika života i ljubavi”.

2. Germanofilstvo

Bio je Knut Hamsun isto tako čitan i popularan u Njemačkoj; to je uostalom prvi veliki jezik na koji se prevode njegova djela s norveškog. Zasigurno je i taj podatak važan za njegovo germanofilstvo, kao god i činjenica da nije podnosio Angloamerikance i njihovu kulturu, te da su oba njegova boravka u Americi bila istodobno i teška životna iskušenja. I kasnije, kada je postao slavan, angloamerička kritika nije ga prihvaćala, a niti je bio u tom svijetu bogzna kako čitan pisac. I detalj iz biografije Knuta Hamsuna da je svoju mladenačku ljubav Dostojevskog zamijenio Nietzscheom, također može biti dodatna energija njegovu germanofilstvu koje će, na žalost, otići u krajnost i kulminirati političkom zaslijepjenošću, jer je veliki pisac dao podršku Hitleru i njegovoj ideologiji “novog europskog poretka” u kojemu bi, kako je sam rekao u svojoj obrani, norveški narod imao značajnu povijesnu i kulturnu ulogu.

Sudeći po onome što je cijelog života pisao, Knut Hamsun nije mogao imati nikakvih vjerskih, nacionalnih, rasnih ili bilo kojih drugih predrasuda, pa tako i nije bio prijemčiv za fašističku ideolo-

giju, ali njemu se, tada već starcu, zacijelo nešto svidalo u toj *volji za moć*, u toj ideji *nove Europe*, jer se ponadao da će upravo Njemačka integrirati Europu i spasiti je od “razarajućih sila”, a za njega je engleska tiranija bila izvor svih zala, a engleska imperijalna politika *kamen smutnje* u Europi. Posve je točno da je engleska politika bila licemjerna, dovoljno je pročitati briljantne tekstove Georgea Orwella, koji je tu politiku nazivao *moralnim svinjcem*, ali od čovjeka u poodmakloj dobi, kao što je to bio Knut Hamsun, nije se moglo očekivati da bude politički pronicav, i to u vremenu kada su gubili razum mnogo mlađi pisci i filozofi, premda i starci moraju odgovarati za svoje postupke. George Orwell bio je napadan i zdesna i slijeva, i to uvijek kao individualist, što je za pisca zapravo kompliment i jedino moguća politička pozicija. Ako bismo zanemarili loše propagandne tekstove što ih je u slavu Njemačke pisao Knut Hamsun, onda bi i njemu, po svim mjerilima i po svemu što je i kako je napisao, bilo mjesto na toj Orwellovoj ljestvici individualca, ali on u tomu nije uspio. Umio je žestoko i starački čangrizavo napasti prijetvornu englesku politiku, ali takvo što nije više imalo nikakva značenja, jer je isti čovjek hvalio Hitlera nazivajući ga “propovjednikom evanđelja o pravima svih naroda”.

3. Privlačnost fašizma

Nije samo Knut Hamsun bio fasciniran Hitlerom; veliki je broj pisaca, ali i političara, također bio fasciniran tim pojavama kao što su Hitler ili Mussolini, čak je i jedan Winston Churchill još 1927. godine pisao Mussoliniju: “Da sam Talijan, zacijelo bih svesrdno pristajao uz Vas u Vašoj slavodobitnoj borbi protiv zvjerskih apetita i žestina lenjinizma...” U studiji Alastaira Hamiltona *Intelektualci i fašizam 1919 – 1945*, nalazimo značajna književna imena koja su na ovaj ili onaj način učinila da *privlačnost fašizma*, kako to veli

Hamilton, osvoji europsku intelektualnu elitu. Dakako, ova bilješka o Knutu Hamsunu nije prigoda da se opširno govori o piscima u politici, posebice u razdoblju fašizma, pa ćemo tek ovlašno spomenuti neka velika europska imena koja su bila kudikamo utjecajnije od Hamsuna, ako ništa drugo, barem i stoga što su pripadala velikim jezicima. Kad jedan Bernard Shaw ishvali fašizam i Mussolinija, onda je to moralo imati odjeka. Čudesni pisac Gilbert Chesterton putovao je u Rim, da bi nakon toga još oštrije zastupao fašistička stajališta i složio se s onom odvratnom rečenicom B. Shawa da su “državnici katkad primorani ubijati svoje izravne protivnike”. Njemački filozof Martin Heidegger, sve do 1934. godine član Nacional-socijalističke partije, poticao je svoje studente na odanost Hitleru, jer je u njemu vidio “moć naroda koji mora zagospodariti vlastitom sudbinom”.

I glasoviti njemački pisac Ernst Jünger, vrhunski stilist, pisao je da je “rat naš otac, on nas je rodio u zažarenoj utrobi rovova kao novu rasu...” Jünger je svoje knjige slao na dar Hitleru, sačuvan je jedan primjerak knjige *Feur und Blut* s posvetom: “Nacionalnom vođi Adolfu Hitleru”. Možda je u tom smislu Knut Hamsun ispao nešto “luđi”, pa je svoju Nobelovu kolajnu poslao na dar Goebbelsu i napisao mu: “Primite moju ispriku što Vam šaljem svoju Nobelovu medalju. Ona je za Vas nekorisna stvar, no ja Vam nemam što drugo poslati. Vaš odani Knut Hamsun.”

Veliki pjesnik W. B. Yeats razrađivao je svoje historijske teorije i polagao nade u rat kao “herojsko razdoblje” koje mora donijeti *novi poredak*. Isto tako, veliki talijanski pjesnik Giuseppe Ungaretti bio je u početku Mussolinijev suborac i suosnivač radikalne milanske grupe Fasci di Combattimento. Slavni dramatičar Luigi Pirandello smatrao je sebe pretečom fašizma i pisao 1934. godine “da moraju postojati neki Cezar i neki Oktavijan, da bi postojao jedan Vergilije”, a popularni pjesnik, dramski pisac i romansijer Gabriele d’Anunzio, kojega je čak i James Joyce uspoređivao s Flaubertom, postao je

nacionalni heroj, a povjesničari vele da je svojim nacionalizmom dao ton fašizmu, da je utemeljio prije svega “starorimske pozdrave, pjesme, parole, uniforme, parade”, te da fašizam mnogo duguje D’Anunziju i njegovim pustolovinama. I Borges je, mnogo godina kasnije, u razgovorima s Richardom Burginom, nazvao Hitlera hrabrim čovjekom. Istina, priznao je da ga je mrzio, ali svejedno je istaknuo da je “Hitler vjerovao u sebe”, te da je bio “čovjek od akcije”.

Čuveni pisac Curzio Malaparte važio je neko vrijeme kao “najbolji teoretičar fašizma u Italiji”. U Francuskoj je hvaljeni pisac Louis-Ferdinand Céline bio gotovo vulgarni “prorok antisemitizma”, a jednom je napisao da su Hitler, Franco i Mussolini pacifisti, te da su “fantastično *débonnaire*”, plemeniti, zanosni, uzvišeni i “dostojni dvjesta pedeset Nobelovih nagrada”. Čak se i E. Jünger grozio Célineova antisemitizma, a za svog boravka u Parizu prisjeća se susreta s njim, njegova unezvijerena pogleda i prijekornih riječi da je “zapanjen što mi vojnici ne strijeljamo, vješamo i istrebljujemo Židove”.

Knut Hamsun nema nijedne takve mrlje u svojoj biografiji, niti jedne rečenice u svojem djelu, čak ni iz usta nekog junaka, koja bi se mogla tumačiti kao antisemitska. On je sam bio neka vrsta “lutajućeg Jevrejina”, a bit će da su ga mnogi židovski pisci i intelektualci doživljavali kao Ahasvera, divili mu se kao piscu i prijateljevali s njim, a autor kultne knjige *Kultura čovječanstva* Egon Friedell nazvao je Knuta Hamsuna “Homerom našeg doba”. Hamsun je bio sedamdesetogodišnjak kada je, kako to navodi odlični znalac njegova djela i prevoditelj na hrvatski jezik Mirko Ruman, odgovorio na jednu anketu norveškog antisemitskog glasila *Nasjonal Tidsskrift* i između ostalog rekao:

“Židovi su veoma sposoban narod. Ja tu ne govorim o svojim hrabrim i simpatičnim židovskim prijateljima. Svugdje i općenito, židovski se narod istaknuo svojim značajnim intelektualizmom i

stoji vrlo visoko. Gdje se još može naći to što bismo mogli usporediti s duhom njihovih proroka, njihovom poezijom i njihovom pjesmom. Sjetite se kako je izvanredno muzikalan taj narod; on je bez dvojbe najmuzikalniji narod na svijetu.

Bilo bi poželjno da se svi Židovi nađu u jednoj zemlji koja bi bila njihova domovina, a tamo bi oni mogli sve svoje sposobnosti i osobine staviti u pokret za dobro cijelog čovječanstva, ali gdje bi se mogla naći ta zemlja? I dok se to ne ostvari, Židovi moraju ostati tamo gdje jesu, jer nemaju druge domovine. Oni stoga moraju u budućnosti djelovati među tuđim narodima za svoje dobro i dobro tih naroda.”

Ako se sve pažljivo odvaži, Hamsunov je nacizam gotovo iracionalan, čak i neobjašnjiv, možda osvetoljubiv prema engleskoj politici i engleskoj kulturi, premda njegova anglofobija nikome nije mogla nauditi, Englezima ponajmanje, stoga se i ne može dovesti u bilo kakvu vezu s rasnom netrpeljivošću. Knut Hamsun je bio, kako je to jednom rekao Thomas Mann, “najbliži Nietzscheov učenik”, koji je, prema riječima švedskog pisca Larsa Forsella, vjerovao “da se čovjekova posebnost i veličina mogu postići jedino kroz usamljenost na ničeovskom Zarathustrinu brijegu”, te da je za Hamsuna svetinja “život jedinke, a ne stada”. Dakle, njemu su kolektivni zanos bili nešto posve strano, pa je pravo čudo kako je mogao imati bilo kakvih simpatija za njemačko masovno ludilo, ili se pak i sam našao u “povijesnoj magli” o kojoj je Tolstoj pisao i na jednom mjestu rekao da “čovjek živi svjesno samo za sebe, a nesvjesno sudjeluje u traženju povijesnih ciljeva”. I Milan Kundera lucidno je pisao o zaslijepljenosti u “povijesnim maglama”, ali i o zabludama velikih pisaca koje ne podliježu sudskim procesima, jer to su zblude koje se pretvaraju u “egzistencijalnu mudrost”. Osvrćući se na procese piscima u ovom stoljeću, Kundera je spomenuo i Knuta Hamsuna, ali i mnoge druge, tražeći oprez u prosudbama kad je riječ o njihovim zaslijepljenostima, pa je, između ostalih, uzeo pri-

mjer Majakovskog i rekao: “Kad je Majakovski pisao svoju poemu o Lenjinu, nije znao do čega će lenjinizam dovesti, a mi koji sudimo o njemu s tolike vremenske distance, ne vidimo maglu koja ga je obavijala. Sljepilo Majakovskog pripada vječnoj ljudskoj sudbini. Ne vidjeti maglu na njegovu putu, znači zaboraviti što je čovjek, zaboraviti što smo mi sami.”

4. Ideologija i pisci

Veliko ime Knuta Hamsuna zasigurno je zlorabljeno u svakovrsne ideološke svrhe, pogotovu kad su na scenu stupili mračni, intrigant-ski i bezobzirni režimi, premda je i sam krivac za takvo što, ali sve više vjerujem da se u tim okrutnim vremenima našao u “povijesnoj magli” i da se u takvom ograničenju više nije uspio orijentirati. I onaj detalj kad je nakon višemjesečnog boravka u Dubrovniku stigao u Beč, bilo je to ožujka 1938. godine, i tamo zatekao vijest da je njegov prijatelj i pisac Egon Friedell skočio s kata i počinio samoubojstvo, točno na dan ulaska njemačkih trupa u Austriju, govori kako je Knut Hamsun dobroćudno shvaćao i samo zlo, pa je, žaleći prijatelja, gotovo naivno rekao: “Što nije došao k meni u Dubrovnik, tamo sam mu mogao pomoći.”

I od tolikih pisaca koji su bili pristaše fašizma, samo su dvojica strpana u ludnicu, i to dvojica najvećih, Knut Hamsun i Ezra Pound. Točno je rekao A. Hamilton: “Poundovo ludilo ležalo je u tome što je vlastitu utopiju podržavao do kraja.” To isto može se reći i za Knuta Hamsuna. Većina pisaca sklonih fašizmu, a među njima i mnogi od onih koji su ovdje spomenuti, odrekla se svojih uvjerenja, odlazeći katkad u potpunu suprotnost. Curzio Malaparte, nakon svoje fašističke faze, zagovarao je kineski tip komunizma, pa je tako prevalio put od poljskog Židova s pravim imenom Kurt Erich Sukret, ratnika, ratnog dopisnika i komunista, do Malapartea talijan-

skog pisca i fašista, onda ultraljevičara i napokon, kažu pred samu smrt, katoličkog konvertita. I G. Chesterton je na kraju svih lomo-va došao do katoličke vjere kao posljednjeg utočišta. Benedetto Croce, znameniti talijanski filozof, koji je 1924. napisao da je “srce fašizma ljubav prema Italiji”, kasnije je postao ljuti kritičar Mussolinija. Nakon 1945. godine mnogim je piscima i filozofima oprošteno šurovanje s fašizmom, to prije što su se i sami pokajali, pa se, primjerice, jedan Pirandello, nekada član Fašističke partije, igrao na svim svjetskim pozornicama u vrijeme kad se ime Knuta Hamsuna nije moglo spomenuti i kad su mu čitatelji, gomilama vraćenih knjiga, zatrпали kuću zahtijevajući suđenje svojeglavom i slavnom piscu kako bi se i preko njega nacizam posve porazio. Dakako, mislim da je dobro što je veliki dramatičar L. Pirandello odmah nakon poraza fašizma dospio u svjetska kazališta, ali bih također volio da je bilo nešto više milosti i za Knuta Hamsuna.

Knut Hamsun i Ezra Pound proglašeni su ludacima. Poundu je i doslovno navučena luđačka košulja, dok se s Hamsunom postupalo nešto opreznije, premda je proveo četiri mjeseca u Psihijatrijskoj klinici na Vinderenu u Oslu i tamo bio podvrgnut nimalo ugodnim metodama dr. Langfeldta, koji je na kraju svojih ispitivanja zaključio da su duševne sposobnosti Knuta Hamsuna “trajno umanjene”.

“Još i dandanas nosim u sebi mučna sjećanja na ono što je boravak u toj klinici uništio u meni”, piše Knut Hamsun u svojoj čudesnoj memoarskoj knjizi *Po zaraslim stazama*. “Ne može se to izmjeriti, ne postoje za to mjere. Bilo je to lagano, lagano, lagano čupanje samog korijena. Gdje je krivnja tome? Nigdje posebno, nigdje naročito, već u sistemu. Vladavini nad živim životom, pravilima bez intuicije i srca, u psihologiji točaka i rubrika, u cijeloj jednoj znanosti koja prkosi znanosti. Drugi možda mogu podnijeti to mrcvarenje, no to se mene nimalo ne tiče, ja ga podnijeti ne mogu. Psihijatar bi to morao shvatiti. Bio sam zdravo stvorenje, postao sam drhturava želatina.”

Kada sam potkraj 1993. godine putovao u Stockholm kao dobitnik književne nagrade *Tucholsky*, jedan moj švedski prijatelj diskretno me upozorio, znajući da sam u literarnom smislu hamsunovac, da što manje spominjem toga velikog pisca, jer Skandinavci mu “ne opraštaju Hitlera”, premda je Knut Hamsun u lektiri, ali kad ga “stranci veličaju, to se doživljava kao kad nekoga podsjećate na njegovu sramotnu prošlost”. I doista, već pola stoljeća vode se rasprave i polemike oko intelektualaca koji su se makar i površno, katkad i nekom nesmotrenom izjavom, izjasnili kao pristaše fašizma, ili barem simpatizeri te nakazne ideologije, dočim one koji su srcem i dušom pripadali komunizmu nitko ne uznemirava, a nekmoli da ih se anatemizira ili odvodi u ludnice. Kada je George Orwell pisao da je europska ljevica bila fascinirana Staljinom, a znamo da iza toga monstruma također stoje masovna groblja i koncentracijski logori, i kada je grešnim britanskim staljinistima skresao da žele biti “antifašisti, a da pritom ne budu protiv totalitarizma”, odmah je ocrnjen kao “sotona koja blati svoju domovinu i naciju” i umalo izopćen iz britanskog društva.

Ako negdje neki novi Hamilton piše studiju o *privlačnosti komunizma*, onda se nadam da će se u toj studiji postaviti ozbiljna pitanja o velikim piscima koji su pripadali “neospornom užasu”, te da će se to učiniti s blagošću, a ne nikako s osudom i divljaštvom poput onog američke vojske koja je genijalnog E. Pounda “držala mjesecima u kavezu kao kakvu životinju pod vrelin suncem Italije”. Ne vidim nikakvu razliku između one Célineove da Hitler & comp. “zaslužuju 250 Nobelovih nagrada” i one Aragonove: “Mi stavljamo Staljina iznad Shakespearea, Rimbauda, Goethea, Puškina”, ili ode Paula Éluarda u kojoj pjeva da jedino Staljin može “razbiti sve nesreće današnjice”. Nitko ne traži anatemu onih pisaca koji su stavljali Staljina iznad Shakespearea, ali bi svakako bilo poželjno da se podjednako rasporede “povijesne magle”, ili pak da dublje i sveobuhvatnije progovorimo o sebi samima i užasima našeg stoljeća, o

“kaotičnim idolima”, o padu u barbarizam i djelovanju s antihumanističkih pozicija, o intelektualcima “sklonim zločinu, đavolskom *outsideru* i uništenju civilizacije”, kako veli H. M. Enzensberger. Još bih nekako i mogao razumjeti zablude velikih pisaca, njihovu vjeru u političke utopije, ali nikakova razumijevanja nemam za one pisce koji su izravno sudjelovali u vlasti bilo kojeg totalitarnog poretka.

Možda smo i odviše vremena posvetili toj epizodi Hamsunova života iz razdoblja fašističke epohe, ali u toj su se točki stekle mnoge proturječnosti našeg doba, pa je bilo vrijedno i o tome nešto reći i to privesti u jednu cjelovitu priču, to prije što je o veličanstvenu djelu Knuta Hamsuna napisano po svoj prilici mnogo više nego što je sam napisao, a bogme je za svog dugog i plodnog života otkrio cijeli jedan literarni kontinent i stvorio, kako sam veli, “nekoliko stotina likova, stvorio ih i oslikao iznutra i izvana kao živa bića, u različitim duševnim stanjima i nijansama, u njihovim sanjama i postupcima.” A u tom mnoštvu likova stvorio je i cijelu jednu menažeriju “insekata i paukova u ljudskom liku”, kako je pisao G. Benn.

Do svoje pedesete godine Hamsun je tako virtuozno vladao svojim pripovjedačkim *Ja*, šireći posvuda, u pričama i romanima, autobiografske natruhe, ali tako maestralno da se katkad čini kako je i sam tvorac “čudovište ili vrag” i kako se lako preobražava i na tisuću i jedan način prelazi iz osobe u osobu. Tek nakon pedesete godine napušta to autobiografsko *Ja* i prelazi na poziciju objektivnog pripovjedača promatrajući svijet ozdozgo, iz rakursa vidovitog Boga kojemu ne promiče nijedna sitnica (“Ja pišem o sitnicama i pišem sitnice”, kaže Knut Hamsun), koji čuje svaki šum golemih prostranstava svojega svijeta, zapaža sve što miče i živi u tome svijetu, stvara kao sam Bog, katkad iz ničega, iz jedne kosti, a onda to sve nadahne kao kakav čudotvorac i oplemeni stilom “sasvim osebujnim i osobenim u kojemu je razvijeno umijeće neizravnog i tek nagoviještenog izražaja; to je *clairobscur*, u kojemu nema tvarnih i opipljivih obrisa, već je sve oblikovano samo treperenjem sjena i polusjena

i drhtavim svjetlucanjem pojedinačnih sitnih fragmenata”, kako je u povodu izlaska romana *Skitnice* na hrvatski jezik 1943. godine, napisao Slavko Batušić. Taj je pisac i Hamsunov prevodilac, još 1931. pisao u tjedniku Društva hrvatskih književnika *Savremenik* da su romani Knuta Hamsuna “igra istine i priviđenja, mješavina najsićušnijih drhtaja iz kojih je izgrađeno zbivanje s nečim golemim tmurnim i tjeskobnim, što dočarava zanos, suze i smijeh.”

5. Život, lutanja, knjige

Knut Hamsun rođen je 4. kolovoza 1859. u Gudbrandsdalenu pokraj Loma, u južnoj Norveškoj, kao četvrto od šestoro djece u obitelji siromašnog krojača. Kada je Knut imao tri godine, obitelj seli u sjeverne krajeve u Hamorøy blizu Lofota i nastanjuje se u malom priobalnom mjestu Hamsund. Knut je zarana postao pisar kod svojega ujaka, a nakon što je završio postolarski zanat, vratio se u rodno mjesto Gudbrandsdalen. Otada počinje mijenjati zaposlenja, lutati i pisati prve pripovijetke. Bio je sudski podvornik, cestar, lučki radnik, ložac na parobrodu, knjigovođa i dr. U dvadesetoj godini odlazi u Kopenhagen, nudi svoje priče, ali bez uspjeha. Čuveni norveški pisac Arne Garborg ne vjeruje u dar mladog Hamsuna, štoviše misli da od njega nikada neće biti pisca. Godine 1882. Knut Hamsun odlazi u Ameriku, tamo se bavi svakovrsnim poslovima, radi kao drvosječa, rudar, poljodjelac, postolar, svinjar, zidarski radnik, da bi se nakon dvije godine provedene u Americi vratio u Norvešku da umre, jer su liječnici konstatirali da ima tuberkulozu i da mu preostaju još dva mjeseca života.

U Kristianiji, današnjem Oslu, ponovno pokušava kao pisac i napokon objavljuje tekst o Marku Twainu koji potpisuje kao Knut Hamsund, ali tiskarskom greškom ispada slovo *d*, pa je tako s greškom, dakako samo slovnom, započela jedna velika književna kari-

jera. U Kristianiji liječnici opovrgavaju nalaze američkih kolega, pa je i ta greška odredila dugovječnost, a bogme i besmrtnost Knuta Hamsuna. Dvije godine provodi u Kristianiji, živi teško, gladuje, povremeno održi po neko predavanje, a onda, 1886. ponovno odlazi u Ameriku i tamo nastavlja lutati i mijenjati zanimanja. Bio je žetelac na poljima, tesar, pomoćnik u sitničariji, pokućarac, kondukter na tramvaju u Chicagu, željezničar, ribolovac na bakalare oko Nove Fundlandije i dr. Godine 1888. vraća se u Europu, boravi u Kopenhagenu, gladuje i piše gladujući svoj prvi roman *Glad*, koji izlazi 1890. u Danskoj, odmah se prevodi na njemački, a tek nakon izlaska u Njemačkoj, objavljuje se u Norveškoj.

Romanom *Glad* utemeljena je književna slava Knuta Hamsuna, ali ta se skitnica nikako ne može skrasiti na jednom mjestu, putuje po Norveškoj i drži predavanja, sve više boravi u Parizu, gdje se osjeća sljedbenikom Strindberga, neko vrijeme živi u Münchenu i Berlinu, zatim ponovno u Kristianiji i rodnom mjestu. Piše romane, drame i polemičke tekstove. Objavljuje roman *Misterije*, a potom izlazi čudesna knjiga, vrhunsko djelo svjetske književnosti, roman *Pan*. Četiri godine kasnije pojavljuje se ljubavni roman *Viktorija*, ta “pjesma nad pjesmama”, ta *povijest jedne ljubavi*, kako je sam autor naznačio u podnaslovu.

Knut Hamsun ponovno putuje, ostaje godinu dana u Finskoj, potom krstari Rusijom do Kavkaza, vraća se preko Turske, stječe nova iskustva, piše putopise i novele, nastanjuje se u jednom malom mjestu blizu Kopenhagena; tu kratko boravi, seli u Kristianiju, ali ni tu se neće skrasiti, jer taj “čudnovati grad nitko ne napušta, a da ne biva od njega obilježen”, pa se taj sanjar, taj novi Peer Gynt, nakon dvadeset i pet godina, kao i njegov junak moreplovac August, vraća na sjever, u svoj Hamsund. Neće se Knut Hamsun dugo zadržati u mjestu svog djetinjstva, vraća se na jug, odlazi u Dansku, živi na otočiću Samsö, a nakon što mu se rodila kći Viktorija 1902. godine, nakon burnog bohemskog razdoblja u Kopenhagenu, nastoji uplo-

viti u mirnu obiteljsku luku i nastanjuje se u Dröbaku, u fjordu Oslo, ali ubrzo raskida brak i nastavlja s lutanjima. Tada nastaju romani *Pod jesenjim zvijezdama*, *Lutalica svira sa sordinom*, *Posljednja radost* i dr.

U svojoj pedesetoj godini sklapa drugi brak, ovaj put sa ženom mladom od sebe dvadeset i dvije godine, glumicom Marie Anderson. Zajedno s Marie, koja napušta glumu, odlazi na sjever, kupuje imanje u kotaru Hamoröy, blizu svog nekadašnjeg doma, tu se smiruje samo godinu dana, a onda ponovno putuje na jug, boravi u raznim mjestima, piše i tek povremeno obilazi suprugu, koja održava imanje i rađa djecu.

Nakon svoje pedesete Knut Hamsun napušta pripovjedačko *prvo lice* i prelazi u svoju osmatračnicu da bi kao objektivni tvorac napisao niz velikih romana koji nam otkrivaju nepoznate svjetove daleko od buke historije, beskrajna prostranstva i nevidene likove “u stalnoj borbi i inicijativi”, u pokretu *kopnom i morem*, vođene lutalačkim strastima, ali i tvoračkim pregnućima, likove koji se spajaju sa svojim autorom, jer svaki nosi dio njegova iskustva čineći tako jedinstveni roman bez granica, osobnu povijest svake ličnosti na tom “golemom polju egzistencije”, što ga svaki pravi pisac “istražuje i obrađuje do kraja”, kako je jednom rekao W. Gombrowicz. Dakle, nakon svoje pedesete Knut Hamsun stvara romane *Gradić Segelfoss*, *Žene na studencu*, *Posljednje poglavlje*, *Moj život živi*, *Skitnice*, *August*, *Krug se zatvara* i dr., te i remek-djelo *Blagoslov zemlje* (1917.) za koje dobiva Nobelovu nagradu 1920. godine.

Nakon velikog uspjeha *Blagoslova zemlje* Knut Hamsun kupuje imanje Nörholm u Sörlandet, nekih deset kilometara od Grimstada, na samom jugu Norveške. Tu se skrasio, a prema svjedočenjima njegove žene i djece sve više je postajao čudak i osamljenik, neka vrst “modernog pustinjaka”, sklon dugim samoizgnanstvima, odbojan na počasti i titule, a posljednje godine života proveo je u potpunoj gluhoći. Na tome lijepo uređenom imanju podigao je i jedan

jarbol na koji je svake godine, na dan norveške nezavisnosti, 17. svibnja, podizao zastavu. Ta će zastava prekrivati njegov lijes na sprovodu. U obiteljskom krugu, tiho i bez pogrebnih ceremonija, pokopan je 19. veljače 1952. godine.

“A zašto ne bismo umrli?” piše Knut Hamsun u svojoj knjizi *Po zaraslim stazama*. “Tacit smatra da smo mi Germani vrlo sposobni da umiremo. A u tom pogledu Vikinzi nas nisu nimalo osramotili. Naše nešto mlade spoznaje dale su nam objašnjenja čemu smrt uopće: pa mi ne umiremo zato da bismo bili mrtvi, da nešto bude mrtvo, umiremo zato da bismo mogli prijeći u život, umiremo da bismo živjeli, nalazimo se u nekakvu planu. Isti Tacit hvali nas što ne pravimo velikih pitanja oko grobova. Tek malko zemlje nabacamo na sebe. Mirisa radi.” A na jednom mjestu u istoj knjizi veli: “Živ ili mrtav, tako je svejedno.”

6. Moć pripovijedanja

Za svakog velikog romansijera pravi je užitak napisati pripovijetku. Knut Hamsun u svojim je romanima uvijek imao niz pripovijedaka, ali one su tamo u funkciji *sižea*, integrirane u strukturu romana, a priče koje nam je ostavio i koje je pisao između velikih romana, tako su savršeno izvedene i žanrovski precizne da predstavljaju trijumf autorova umijeća, majstoriju na samom vrhu svjetske pripovijetke. Knut Hamsun slavan je kao romansijer, ali kao pisac pripovijetke, kao pisac klasične kratke priče, pomalo je ostao u sjeni, premda je zapravo u tom žanru pokazao sve osobine svojega majstorstva i dosegnuo onu razinu kad se za jednog pisca može mirno i bez ikakve dvojbe reći da je genijalan pripovjedač. Namjerno rabim ovu otrcanu natuknicu, jer kad pored nje stane veličanstvena figura Knuta Hamsuna, onda sve “poprima puninu i djeluje istinito”, baš kao što su istinite njegove priče.

Richard Burgin, u razgovoru s I. B. Singerom, pitao je velikog majstora pripovijetke da li sve te priče potječu iz njegova života, a Singer je odgovorio da su sve priče povezane sa životom autora, ali to ništa ne znači ukoliko ne postanu *jedinstveni slučajevi*! Sve su priče Knuta Hamsuna *jedinstvene*, premda sve potječu iz njegova života i mogle su se dogoditi samo njemu. On sam kaže da je svojim likovima davao crte “vlastite ličnosti, a sve su to podvojene i složene ličnosti, niti posve dobre, niti posve zle, već se to oboje iznijansirano izmjenjuje u njihovu biću i njihovim postupcima. A takav sam bez sumnje i ja sam.” Kad to izusti sam Knut Hamsun, kad kaže da su u njegove priče utkani mnogi detalji iz vlastite biografije, mnoge osobine njegova karaktera, onda je to razlog da se još više divimo autorovu umijeću, jer podvig je razgraditi vlastitu biografiju da bi se iz toga “sazidala kuća svog romana”.

Pisac ne mora biti pustolov da bi imao osebnju biografiju iz koje bi, kao iz rukava, ispadale priče; mora, ponajprije, biti obdaren “da zapaža ono što drugima promiče”, obdaren da, kao kakav mamac, privlači događaje, da se njemu događa upravo ono što druge mimoilazi, ili čak sve ono što i drugima; i napokon, sve to mora, bilo istinito ili izmišljeno, učiniti *jedinstvenim* događajem koji ne smije, kako veli Singer, “nalikovati nijednom drugom događaju”. Dakako, J. L. Borges drukčije je dolazio do svojih priča; slab vid, a potom i sljepoća, nametnuli su mu i poseban stil koji je inače za njega bio “atribut onoga tko pripovijeda”. Premda je drukčije dolazio do svojih priča, Borges je, kao i Singer, smatrao da se priče moraju ostvariti *jednostavnim i jedinstvenim* načinom kako bi se postigla “skromna i diskretna složenost”.

Nisam nikako želio ovim malim uvodom upuštati se u teoriju pripovijetke, ali mi se činilo korisnim navesti neka iskustva i zapažanja velikih pripovjedača koja su u suglasju s iskustvima Knuta Hamsuna, jer ta je lualica izravno ulazila u priče, a saopćavala ih neizravnim sredstvima, da bi se te priče izravno vinule u estetske

visine. Kad je Singer jednom rekao da “realistična moć proze uvećava njezinu mističnu moć”, onda mi se čini da je ponajbolje definirao i pripovjedačku moć svojega uzora iz mladosti Knuta Hamsuna.

7. Zavodnik

Pripovijetke koje su se našle u izboru pod naslovom *Zavodnik i druge priče*, kao uostalom i sve kraće proze Knuta Hamsuna, samo su poglavlja jedinstvenog romana u kojemu se dodiruju udaljeni svjetovi i ukrštaju mnogobrojne teme i likovi, a istodobno su i savršene male cjeline kao najviši doseg u svom žanru, te i vrhunac pripovjedačke magije. Ono što plijeni kod tih priča jest činjenica da su stvarni događaji iz života njihova autora prešli u isto tako uzbudljive pripovijesti koje nam pokazuju da je i pisanje, kao god i život, uzbudljiva avantura. To je bogomdana osobina da jedan pripovjedač ima sto lica i da se svako lice pokazuje na sto načina. On svakiput mijenja kut gledanja; jednom je sam pripovjedač, drugi je put pripovjedač koji sluša pripovjedača, onda je samo promatrač, ali uvijek sudionik u događajima bez kojega su nezamislive te “neobične fabule”.

Somerset Maugham rekao je da je “suština pripovijedanja *istina* u priči”, a R. Kipling često je govorio o istini kao “starijoj sestri stvaralaštva”. Kad je riječ o Knutu Hamsunu, više ne govorimo o *istinitosti* njegovih priča, već o tome “da ništa nije tako nevjerovatno kao ono što je istinito”, kako je to jednom rekao sjajni pripovjedač i stariji Hamsunov suvremenik Ambrose Bierce. U pripovijetkama Knuta Hamsuna iskrsavaju nevjerovatni likovi, dolaze kao kakva “putujuća svjetlost” koja se malko zadrži, a potom iščezne, kako to na jednom mjestu kaže sam pisac, da bi nam svaki od tih likova donio komadić svog svijeta, osobnu dramu, neku vlastitu životnu kombinaciju, bilo da su negdje daleko na sjeveru Amerike, u preri-